

Activistische ballingen in Duitsland na de Eerste Wereldoorlog

Deel III

WINFRIED DOLDERER

II/4. *Jozef Garray*, geboren in Berchem op 1 mei 1889,²⁸⁵ werd als luitenant in het Belgisch leger in het begin van de oorlog bij Namen gevangengenomen en was in het kamp in Göttingen later betrokken bij de activistische propaganda onder de krijgsgevangenen.²⁸⁶ Ook hij werd kennelijk reeds voor het einde van de oorlog uit de gevangenschap vrijgelaten; vanaf mei 1918 woonde hij in Göttingen niet meer in het kamp, maar in de stad.²⁸⁷ Na de oorlog studeerde Garray tussen 1919 en 1920 een jaar lang rechten en politieke wetenschappen aan de universiteit Göttingen.²⁸⁸ Een tijdje vertoefde hij in Mülheim aan de Roer waar hij een betrekking had gevonden in het Stinnes-concern. Tijdens de communistenopstand in het Roergebied in 1920 zou Garray het bevel hebben gevoerd over een burgermilitie in Mülheim die de opstandelingen bestreed.²⁸⁹ Later zou hij ook lid geworden zijn van de SA, de nationaal-socialistische partijmilitie.

Zijn verblijf in het Roergebied was alvast maar van korte duur. In Göttingen waar hij zich na enkele maanden opnieuw had gevestigd, trouwde hij wellicht in 1921 met een Duitse pianolerares. Het echtpaar had een zoon die in april 1940 op achttienjarige leeftijd na een slepende ziekte overleed. Een bundel nagelaten gedichten van de beloftevolle jonge lyricus verscheen drie jaar na zijn dood met een voorrede van Leo Delfos.²⁹⁰

285. Mededeling stadsarchief Göttingen, 20 augustus 1998; hier ook overlijdensdatum en gegevens over internering in België.

286. Stadtarchiv Göttingen, KGL 11: "Kommandantur Kriegsgefangenenlager", verslag, Göttingen, 24 september 1918; eigen collectie documenten: aantekening Emiel Beliëns (Vlaamse studenten in Göttingen) januari 1984; hier ook gegevens over tewerkstelling in Mülheim en later lidmaatschap in de SA.

287. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; hier ook gegevens over verhuizing naar Berlijn.

288. Eigen collectie documenten: aantekening Emiel Beliëns (uittreksel uit immatriculatielijst universiteit Göttingen) 1983.

289. RUDIGER, *Flamenpolitik [...]*, pp. 362-363.

290. Josef Garray zum Gedächtnis, in: *Völkischer Beobachter*, nr. 207, 26 juli 1943, p. 3.

In april 1923 verhuisde Garray met zijn gezin van Göttingen naar Berlijn. Hoe hij in die jaren aan de kost geraakte, valt aan de hand van de beschikbare bronnen slechts te gissen. In het Göttingse bevolkingsregister stond hij geboekstaafd als “*buitenland-correspondent*” wat erop zou kunnen wijzen dat hij misschien als *freelance* journalist werkte voor Vlaamse of Nederlandse kranten.

In september 1942 keerde Garray van Berlijn naar Göttingen terug. Hier werd hij na de Tweede Wereldoorlog in 1946 opgepakt en naar België weggevoerd waar hij pakweg vijf jaar vastzat.²⁹¹ Pas in februari 1951 kwam hij blijkens het bevolkingsregister “*uit Belgische internering*” naar Göttingen terug. Hij overleed hier op 2 september 1961.

II/5. *Michiel van de Kerckhove*, geboren in Izegem op 6 november 1888,²⁹² was al voor de Eerste Wereldoorlog gepromoveerd tot doctor in de Germaanse filologie. Als Belgisch soldaat werd hij op 22 augustus 1914 bij Namen krijgsgevangen genomen. In het kamp in Göttingen was hij vooral betrokken bij de organisatie van het kamponderwijs.²⁹³ Bovendien hield hij blijkbaar nu en dan een spreekbeurt voor een Duits publiek op één of andere Vlaamse avond.²⁹⁴ Eind 1918 was er sprake van hem tot docent te benoemen aan de vernederlandste universiteit Gent,²⁹⁵ maar voor het zover kwam was de oorlog gedaan en de Vlaamse hogeschool tot nader order ten dode opgeschreven.

Van de Kerckhove bleef dus in Göttingen en werd mede door toedoen van de Göttingse professor Stange en van Max Robert Gerstenhauer in de herfst van 1919 benoemd tot lector Nederlands aan de universiteit Berlijn. Eind september verhuisde hij naar de Duitse hoofdstad.²⁹⁶ Het was het begin van een haast vijftigja-

291. Eigen collectie documenten: Brief van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Wensin, 25 oktober 1968; de Rooy ontmoette Garray in 1946 in het Brusselse Klein Kasteeltje dat als repressiegevangenis diende.

292. PAB, R 70304: Brief van Michiel van de Kerckhove aan Duits ministerie van Buitenlandse Zaken, Berlijn-Steglitz, 28 februari 1929; hier ook gegevens over datum gevangenneming, naturalisatie in Duitsland, veroordeling in België.

293. BA(B), R 1501/19583, pp. 249-250: Brief van Carl Stange aan Rudolf Asmis, Göttingen, 14 juni 1919.

294. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Brief van Ferdinand Hornemann aan Carl Stange, Berlijn, 28 juli 1918.

295. Stadtarchiv Göttingen, KGL 11: Kommandantur Kriegsgefangenenlager, verslag, Göttingen, 24 september 1918.

296. BA(B), R 1501/19585, p. 191: Brief van Max Robert Gerstenhauer aan ministerie van Binnenlandse Zaken, Meiningen, 26 juni 1919; 19586, p. 38: Brief van ministerie van Cultuur aan ministerie van Binnenlandse Zaken, Berlijn, 23 augustus 1919; A. DEPPEZ, *Willem de Vreese [...]*, p. 116.

rige academische loopbaan waarbij Van de Kerckhove de grondlegger zou worden van de neerlandistiek aan Berlijnse hogescholen.

Een tijdelijke bijverdienste werd hem enkele maanden na zijn benoeming bezorgd door het rijksgerechtshof in Leipzig dat op bevel van de geallieerde overwinnaars begin de jaren twintig tegen heug en meug van oorlogsmisdaden betichte Duitsers moest berechten. In verband daarmee kwam Van de Kerckhove in juni 1920 aan bod als tolk in het proces tegen een zekere politieagent Ramdohr, in België befaamd als "*schrik van Dendermonde*". Zijn optreden baarde verontwaardiging in kringen van Belgische patriotten. Die vonden het een puur schandaal dat de Duitse justitie de getuigenissen van de slachtoffers van Ramdohr liet vertalen door iemand die tijdens de oorlog de kant had gehouden van hun belagers.²⁹⁷ Op zijn beurt werd Van de Kerckhove door het krijgshof van Brabant in Brussel op 15 mei 1922 wegens vaandelvlucht bij verstek ter dood veroordeeld.

Ondertussen was hij nog in Göttingen getrouwd met een Duitse oorlogsweduwe²⁹⁸ en had hij zich in september 1921 tot Duitser laten naturaliseren. In oktober 1925 kreeg hij naast zijn lectoraat aan de universiteit een tweede betrekking als leraar aan een middelbare school in Berlijn. In politiek opzicht sympathiseerde hij toen blijkens het getuigenis van een collega met de Deutsche Volkspartei die in de Weimar-republiek de rechtervleugel belichaamde van het Duitse liberalisme.²⁹⁹

Als propagandist van de Vlaamse zaak liet hij zich in Berlijn evenmin onbetuigd. In november 1924 hield hij op een Vlaamse avond van de Verein für das Deutschtum im Ausland in zijn woonwijk Steglitz een spreekbeurt over de Vlaamse volksziel die in de Belgische pers wat stof deed opwaaien omdat de correspondent van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* er lucht van had gekregen en er een kritisch verslag aan wijdde.³⁰⁰ Van de Kerckhove was ook betrokken bij de werking van de Bund der Vlamenfreunde die op 24 oktober 1930, verjaardag van de opening van de vernederlandste universiteit Gent in 1916, in Berlijn het licht zag.

De oprichters hadden zich tot doel gesteld in de Duitse hoofdstad, maar ook daarbuiten de krachten te bundelen van hen die ijverden voor de "*uitbouw van de*

297. RUDIGER, *Flamenpolitik [...]*, p. 361.

298. AMVC, K 9445/4: foto studentenvereniging Flandria met verklaringen van Emiel Beliëns, Antwerpen, mei 1972.

299. PAB, R 70304: Brief van Oberstudienrat Schilo aan von Kardorf, Berlijn-Steglitz, 31 januari 1929.

300. PAB, R 70302: Brief van ambassade Den Haag aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 november 1924 (met bijgevoegd knipsel NRC, 25 november 1924); R 70304: Brief van Michiel van de Kerckhove aan Buitenlandse Zaken, Berlijn-Steglitz, 28 februari 1929.

Duits-Vlaamse betrekkingen". De "gemeente van de vrienden van Vlaanderen", zo stelden ze verheugd vast, was de voorbije jaren vooral in het Rijnland en Noord-Duitsland gestadig aangegroeid, maar ze was tot dan toe versnipperd in "verschillende, volslagen zelfstandige werkgroepen". De Bund der Vlamenfreunde die deze toestand probeerde te verhelpen, beloofde oog te hebben voor Vlaanderen, maar ook voor de Vlaamse westhoek in Noord-Frankrijk, de Groot-Nederlandse beweging in Nederland en Zuid-Afrika en voor de Nederduitse beweging als "sterkste brug" naar Vlaanderen toe. In februari 1932 stak de vereniging van wal met een *Deutsch-Flämische Rundschau*, een gestencild maandbladje³⁰¹ dat echter reeds met het derde nummer ter ziele ging. Voor de rest trad de Bund der Vlamenfreunde in Berlijn vooral met voordrachten over Vlaamse en Nederlandse onderwerpen naar buiten. Van de Kerckhove kwam daarbij eind juni 1932 aan bod met een spreekbeurt over het oude Nederlandse lied tussen de veertiende en de zestiende eeuw.³⁰²

Ruim drie jaar eerder had ondertussen de afkondiging van de Uitdovingswet bij hem de herinnering weer doen opkomen aan het leven voor de ballingschap. Was het nu soms mogelijk dat hij zijn bejaarde ouders in Vlaanderen een bezoek bracht zonder zijn hachje te wagen? Hij vroeg ter zake het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken om uitsluitsel dat op zijn beurt de ambassade in Brussel om opheldering verzocht. Het resultaat was niet bemoedigend. De ambassade schreef dat Van de Kerckhove beter in Duitsland bleef omdat de Uitdovingswet op zijn geval niet van toepassing was. Hij was namelijk niet wegens activisme veroordeeld, maar wegens vaandelvluicht, een militair, geen politiek misdrijf. Ook toen Van de Kerckhove een jaar later, in de lente van 1930, de poging nog eens overdeed, kreeg hij geen geruststellend antwoord. De ambassade kon hem alleen aanbevelen in België een gratieverzoek in te dienen en daarvoor een Vlaams-nationale advocaat onder de arm te nemen, bijvoorbeeld Hendrik Borginon.³⁰³

Van de Kerckhove bracht de rest van zijn leven in Berlijn door waar hij haast vijftig jaar als neerlandicus verbonden bleef aan de universiteit. Na de Tweede Wereldoorlog stichtte hij aan de nieuwe Freie Universität in West-Berlijn het departement Nederlands en maakte er van 1949 tot 1968 als hoogleraar de dienst uit. "In

301. *Deutsch-Flämische Rundschau*, 1932, nr. 1, pp. 1-2.

302. *Deutsch-Flämische Rundschau*, 1932, nr. 3/4, p. 8.

303. PAB, R 70304: Brief van Michiel van de Kerckhove aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Berlijn-Steglitz, 28 februari 1929; Brief van ambassade aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel, 27 april 1929; R 70305: Brief van Michiel van de Kerckhove aan ministerie van Buitenlandse zaken, Berlijn-Steglitz, 14 maart 1930; Brief van ambassade aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel, 8 april 1930; Brief van ministerie van Buitenlandse Zaken aan Michiel van de Kerckhove, Berlijn, 23 april 1930.

onderzoek en onderwijs spande hij zich onvermoeibaar in voor de verstandhouding” met de westerburen, zo getuigde zijn universiteit over hem in een in memoriam.³⁰⁴ Van de Kerckhove overleed in Berlijn op 18 december 1973.³⁰⁵

II/6. *Peter Lewyllie*, geboren in Zillebeke op 10 mei 1888,³⁰⁶ was Belgisch luitenant en in het kamp van Göttingen vooral betrokken bij het project tot oprichting van een activistisch leger, de zogenaamde Vlaamse Rijkswacht, waarvoor hij onder de gevangenen naarstig rekruten poogde te ronselen. Ook Lewyllie werd blijkbaar reeds voor het einde van de oorlog vrijgelaten en misschien als propagandist naar Vlaanderen gestuurd.³⁰⁷ Na de oorlog lijkt hij niet meer naar Göttingen teruggekeerd te zijn, maar zich meteen in Berlijn gevestigd te hebben. Hij trouwde er met een Duitse³⁰⁸ en vond uiteindelijk een broodwinning als herbergier. De jeugdige André Leysen leerde hem begin 1945 kennen als uitbater van het restaurant Am Zoo in de kelder van het platgebombardeerde aquarium in de Berlijnse dierentuin. Lewyllie vergastte er de in het puin van de Duitse hoofdstad verdwaalde Vlaamse collaborateurs op stevige maaltijden en gruwelverhalen over loslopende krokodillen en alligators na het bombardement van de zoo in 1943.³⁰⁹ Hij overleed op een niet meer te achterhalen tijdstip na de Tweede Wereldoorlog in Berlijn.³¹⁰

II/7. *Gratiaan Meire*, geboren in Berlare in Oost-Vlaanderen op 5 juli 1894,³¹¹ werd als Belgisch soldaat op 26 augustus 1914 gevangengenomen in de buurt van Brussel en maakte kennis met verschillende Duitse kampen. Hij kwam eerst naar het Westfaalse Munsterlager en werd in februari 1915 overgeplaatst naar Soltau in de Lüneburger Heide. Daar deed hij zich opmerken met de eerste Vlaamsgezinde activiteiten, hield flamingantische voordrachten en zette een Vlaamse toneelgroep op het getouw. Als politiek beloftevolle kracht werd hij bijgevolg waardig bevonden om in mei 1916 naar het centrale propagandakamp in Göttingen te mogen verhuizen.

304. AMVC, K 31294/D: advertentie uit *Der Tagesspiegel*, 13 januari 1974.

305. Overlijdensbericht in AMVC, K 31294/N.

306. Mededeling dienst bevolkingsregister Berlijn, 4 mei 1999.

307. Stadtarchiv Göttingen, KGL 73, nr. 66, deel XXII: verslag kampoverheid, 2 juli 1918.

308. In AMVC, D 3005/D zit tussen de nagelaten papieren van Leo Delfos een foto van Peter en Auguste Lewyllie met op de achterkant de – opmerkelijk genoeg – Franstalige opdracht: “*En souvenir de notre séjour à Berlin 29. 9. 1927*”.

309. A. LEYSEN, *Achter de spiegel*, Tielt, 1995, pp. 191-192.

310. Eigen collectie documenten: Brief van Emiel Beliëns aan Lode de Rooy, Antwerpen, 17 oktober 1967.

311. Universitätsarchiv Göttingen, MedFak 1922: “curriculum Meire”; hier ook gegevens over activiteiten in het krijgsgevangenenkamp.

Hier koos Meire voor de Jong-Vlaamse richting in het activisme en stortte zich volop in de flamingantische actie. Hij werd secretaris van een sociale studiekekring, lid van het centrale Vlaamse kampcomité, secretaris van de Vlaamse debatavonden, gaf les aan de kampschool en speelde toneel. Zijn belangrijkste taak werd mettertijd de propaganda onder de Vlaamse krijgsgevangenen die buiten het kamp op werk-commando's meestal bij boeren in de omgeving verbleven. Onder de schuilnaam Gracyan publiceerde Meire gedichten in het kampblad *Onze Taal*, maar ook in de tijdschriften in Vlaanderen.³¹²

Na de oorlog bleef hij in Göttingen, studeerde er van eind 1918 tot begin 1923 tandheelkunde³¹³ en behaalde op 9 mei 1923 zijn doctoraat. Hij was intussen met een Duitse gehuwd en had zich tot Duitser laten naturaliseren. In het voorjaar van 1921 had hij nog opgetreden op de Nederlandse avond van de Platduitse vereniging in Bremen waar Albert Vlamynck de politieke spreekbeurt hield. Meire verzorgde er het muzikale gedeelte met de voordracht van Vlaamse liederen.³¹⁴ Andere propagandistische inspanningen voor de Vlaamse zaak in Duitsland uit latere jaren zijn van Meire niet bekend. Hij vestigde zich als tandarts in Göttingen en overleed er op 28 september 1970.³¹⁵

II/8. *Pieter Mertens*, geboren in Nieuwenhove op 9 december 1892,³¹⁶ had al voor de oorlog vanaf november 1911 in Leuven Germaanse filologie gestudeerd met de richtingen Duits en Engels. Naar Duitsland geraakte hij tijdens de bezetting als burgerlijk gevangene die wegens één of ander misdrijf in België was ingerekend en in 1915 terechtkwam in het kamp Sennelager bij Paderborn.³¹⁷ Daar viel hij blijkbaar op door Vlaamsgezindheid. Hij werd alvast geschikt bevonden om met enkele andere gevangenen naar Göttingen te worden gestuurd toen hier in 1916 het centrale Vlaamse propagandakamp werd opgericht.³¹⁸

312. Zo in *Vlaamsch Leven*, 16 december 1917 (twee gedichten); 14 april 1918; 29 april 1918.

313. Eigen collectie documenten: aantekening Emiel Beliëns (uittreksel immatriculatielijst Göttingen) 1983.

314. C. SCHUPPENHAUER, *Von den niederdeutsche Studienwochen [...]*, p. 555.

315. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998.

316. Mededeling stadsarchief Göttingen, 20 augustus 1998; hier ook gegevens over verhuizing van München naar Göttingen en van Göttingen naar Leipzig; cf. ook G. DURNEZ, *Mertens, Peter*, in: *Nieuwe Encyclopedie [...]*, p. 2042.

317. I. DOM, *An den guten Freund [...]*, p. 70; 68.

318. Eigen collectie documenten: Brief van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Wensin, 22 november 1968.

In Göttingen behoorde Mertens weldra tot de harde activistische kern³¹⁹ en was hij onder meer lid van de studiekering tot onderzoek van de Vlaamse geschiedenis waar ook Delfos zijn sporen verdiende.³²⁰ Reeds in de zomer van 1916 was er sprake van Mertens naar Vlaanderen terug te sturen als student aan de kersverse verneiderlandste universiteit Gent. Samen met enkele andere gevangenen ondertekende hij toen een verbintenis in Vlaanderen niets te ondernemen tegen de bezettende overheid.³²¹ Er kwam weliswaar niets in huis van het verhoopte studieverblijf in Gent, maar tot het einde van de oorlog hoefde Mertens desondanks niet in het kamp te blijven. Begin juli 1917 haalde Konrad Beyerle, sedert februari referent voor katholieke zaken in het bezettingsbestuur, die Mertens in Göttingen had leren kennen, hem als zijn secretaris naar Brussel.³²²

Na de Duitse ineenstorting vluchtte Mertens begin november 1918 uit Vlaanderen naar München waar hij opmerkelijk genoeg niet bij zijn beschermheer Beyerle onderdak vond, maar bij de egyptoloog Friedrich Wilhelm von Bissing, zoon van de tweede gouverneur-generaal van België. In de Beierse hoofdstad begon Mertens een studie in de Germaanse filologie, maar verhuisde in april 1919, misschien wegens de revolutionaire troebelen in München, weer naar het rustige Göttingen.³²³ Hij studeerde er nog een semester voort maar gaf er dan de brui aan om over te stappen naar het uitgeversbedrijf. Door bemiddeling van de Münsterse professor Franz Jostes³²⁴ kreeg Mertens in januari 1920 een baan bij de Insel-Verlag in Leipzig.

De eigenaar van deze uitgeverij Anton Kippenberg was tijdens de oorlog bezettings-officier in Gent geweest en daar in geestdrift ontstoken voor de Vlaamse letteren. Op zijn initiatief was Insel toen reeds van wal gestoken met een reeks puike uitgaven van Vlaamse schrijvers in Duitse vertaling, iets waar de uitgeverij ook na de oorlog mee wou blijven doorgaan. Dat ze daar in Leipzig een echte perfect tweetalige Vlaming voor in dienst konden nemen, was uiteraard graag meegenomen.

319. Mededeling Emiel Beliëns, Antwerpen, 21 november 1983.

320. Stadtarchiv Göttingen, KGL 84: Gesellschaft zur Erforschung der flämischen Geschichte, notulen vergadering 12 april 1917.

321. Stadtarchiv Göttingen, KGL 53 a: verklaring ondertekend door Godfried Rooms, Emiel Kayenbergh, Pieter Mertens, Maurits Goossens, Daniël Heffinck, Lodewijk Fabri, Lodewijk de Rooy.

322. Stadtarchiv Göttingen, KGL 14: verslag kampbestuur, 23 september 1917; BA (B), N 2022, nr. 6, p. 114: verslag over propagandawerkzaamheid Mertens, Brussel, 12 december 1917.

323. BA(B), R 1501/19583, p. 160: Brief van Pieter Mertens aan Rudolf Asmis, Göttingen, 1 mei 1919; p. 161: Brief van Spiess aan Rudolf Asmis, Karlshorst, 4 maart 1919; p. 162: Brief van Pieter Mertens aan Spiess, München, 17 februari 1919.

324. I. DOM, *An den guten Freund [...]*, p. 69.

men. Tijdens de tweejarige opleidingsperiode bij Insel kreeg Mertens een uitkering van het steunfonds van Gerstenhauer³²⁵ en werd ten slotte vast benoemd tot *Verlagschriftleiter*, zoiets als redacteur dus.³²⁶ In Leipzig leerde hij zijn vrouw kennen en liet hij zich in 1926 op voorspraak van zijn uitgeverij tot Duitser naturaliseren.³²⁷

Tegelijk ontbolsterde hij zich tot uitermate vruchtbaar vertaler van Vlaamse literatuur. Vanaf 1927 tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog gooide hij – op 1931 na – elk jaar één, soms twee boeken van Vlaamse auteurs op de Duitse markt. Mertens vertaalde werk van Ernest Claes, Stijn Streuvels, maar vooral van Felix Timmermans met wie hij ook persoonlijk bevriend raakte. De laatste Timmermans-uitgave van zijn hand verscheen in 1943.³²⁸

Na de tweede Duitse inval in België in mei 1940 vertoefde Mertens een tijdje als tolk in een krijgsgevangenenkamp in Oostenrijk waar hij wellicht de Belgische gevangenen in Vlamingen en Franstaligen hielp schiften.³²⁹ De volgende jaren bracht hij overwegend in Leipzig door onder de geallieerde bombardementen waarbij in december 1943 ook het gebouw van de Insel-uitgeverij tegen de vlakte ging. Op het einde van de oorlog werd Mertens ondanks zijn gevorderde leeftijd van ruim vijftig jaar nog opgeroepen voor het leger en ingedeeld bij de tolkencompagnie in Berlijn. Hij greep er bij het naderen van het Rode Leger de eerste de beste gelegenheid aan om zich in westwaartse richting uit de voeten te maken en liet zich krijgsgevangen nemen door de Britten die hem begin 1946 naar huis stuurden.

Bij de uitgeverij waar alleen nog een puinhoop van restte, kon Mertens in Leipzig niet meer aan de slag. Zeer tegen zijn zin kwam hij er dus vanaf januari 1946 aan de kost als leraar Duits, Engels en Latijn op een middelbare school.³³⁰ In de laatste jaren van zijn leven moet de vrome katholiek en Vlaming Mertens zich in zijn

325. BA(B), R 1501/19586, p. 72: Brief van Max Robert Gerstenhauer aan ministerie van Binnenlandse Zaken, Meiningen, 17 december 1919; pp. 73-74: Brief van Rudolf Asmis aan Max Robert Gerstenhauer, Berlijn, 22 december 1919; p. 78: Brief van Carl Stange aan Rudolf Asmis, Göttingen, 22 december 1919; p. 190: Brief van Max Robert Gerstenhauer aan ministerie van Binnenlandse Zaken, Meiningen, 5 april 1921.

326. Mededeling Peter Rieger, Leipzig, 23 september 1998.

327. Mededeling archief Stiftung Weimarer Klassik, Weimar, 31 augustus 1998.

328. *Kürschners Deutscher Literaturkalender*; jg. 1939, p. 583; I. DOM, *An den guten Freund [...]*, pp. 67-68.

329. Een brief van Mertens aan Ernest Claes uit het kamp in Krems van eind juli 1940 is gedeeltelijk afgedrukt bij I. DOM, *An den guten Freund [...]*, p. 73.

330. Mededelingen Peter Rieger, Leipzig, 23 september; 29 september 1998.

ballingschap nog meer dan vroeger ontheemd hebben gevoeld. Als onvrijwillige burger van de “eerste arbeiders- en boerenstaat op Duitse grond”, zijnde de DDR, zat hij opgesloten achter het IJzeren Gordijn. Hij stuurde hartverscheurende brieven naar Vlaamse vrienden, bleef troost scheppen in vertaalwerk en smeedde vluchtplannen waar wegens zijn gezondheidstoestand evenwel niets van in huis kwam. Nu en dan geraakte hij, soms clandestien, nog de grens over, de laatste keer in augustus 1953 bij een bezoek aan zoon en schoondochter in Passau. Mertens bezweek aan de gevolgen van een mislukte operatie op 9 juni 1955.

II/9. *Camille Quidouce*, geboren in Kortrijk op 21 november 1894,³³¹ was in de woelige kring activisten in het kamp van Göttingen wellicht maar een randfiguur. Uit de beschikbare bronnen valt over hem alvast nauwelijks iets op te maken, behalve dat hij inderdaad als gevangene in het kamp vertoefde en er ook jaren later nog contacten op nahield met vroegere lotgenoten.³³² Eind november 1918 verhuisde Quidouce van het kamp naar een adres in de stad waar hij de rest van zijn leven doorbracht. Hij trouwde in Göttingen met een Duitse en overleed er op 7 april 1946.

II/10. *Godfried Rooms*, geboren in Ardoorie op 10 oktober 1893,³³³ was de spilfiguur in de activistische actie in het krijgsgevangenenkamp Göttingen. Als men zijn vriend Franz Fromme mag geloven, was hij het zelfs die bij de Duitsers het idee lanceerde uit het bestaan van twee taalgroepen onder de krijgsgevangenen munt te slaan voor propagandistische doeleinden. De initiatiefnemer van de krijgsgevangenenwerking professor Carl Stange, zo schreef Fromme – die dit verhaal van Rooms zelf zal gehoord hebben – tijdens de Tweede Wereldoorlog, “vernam tot zijn verbazing van de gevangene Godfried Rooms dat de meeste bewoners van het kamp niet Frans spraken, maar een soort Nederduits, en hij deelde met behulp van Rooms de Belgen op in een Vlaamse en Waalse helft”.³³⁴ Als hoofdredacteur van het kamptijdschrift *Onze Taal* vanaf maart 1915 deed Rooms er zienderogen activistisch gedachtegoed ingang vinden en werd hij de gangmaker van de Jong-Vlaamse radicalisering. Zijn bijdragen in het blad ondertekende hij met de schuilnaam Kilo die hem de rest van zijn leven zou bijblijven.

331. Mededeling stadsarchief Göttingen, 20 augustus 1998; hier ook gegevens over duur van verblijf in Göttingen, echtgenote, overlijdensdatum.

332. Dat blijkt uit twee brieven van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Wensin, 11 september; 22 november 1968; eigen collectie documenten.

333. W. DOLDERER, *Rooms Godfried*, in: *Nieuwe Encyclopedie [...]*, pp. 2653-2654.

334. Zentrum für Niederlande-Studien, Münster, Archief Franz Petri: “Franz Fromme, die flämische politische Bewegung” (ongedateerd, onvolledig rapport 1940/44), p. 12.

Vanaf 1916 stond Rooms aan het hoofd van het Vlaamse “middenkomiteit” en was daarmee de feitelijke leider van de activistische groep in het kamp. Hij genoot toen reeds zo aanzienlijke vrijheden dat hij amper nog het statuut van een gevangene in Duitsland had. Zo raakte hij vanaf de herfst van 1916 betrokken bij een onderzoeksproject van de Duitse germanisten Conrad Borchling en Theodor Frings die in opdracht van het Pruisische ministerie van Cultuur in Göttingen Vlaamse dialecten optekenden. Rooms werd de assistent van Borchling bij wie hij herhaaldelijk in Hamburg vertoefde om zijn geluidsopnames van Vlaamse dialectsprekers uit het kamp te helpen afluisteren en vertalen.³³⁵ In april 1918 stuurden de Duitsers Rooms terug naar Vlaanderen, zogezegd als student aan de vernerlandse universiteit Gent, maar feitelijk om propaganda te voeren aan het Belgisch front.³³⁶

Door de Duitse ineenstorting enkele maanden later raakte zijn laaiend anti-Belgisch radicalisme geenszins getemperd. In een brief uit Münster waar hij eind november naar toe was gevlucht, opperde hij de hoop dat ook het revolutionaire Duitsland zou doorgaan met de *Flamenpolitik*, en spuwde hij zijn gal tegen de “*lafheid van de activistische leiders*” die hals over kop de hielen hadden gelicht.³³⁷ Rond 10 december 1918 was Rooms terug in Göttingen³³⁸ waar hij in de volgende weken een handje toestak bij de afwikkeling van het krijgsgevangenenkamp. Hij zorgde er vooral voor dat alle krijgsgevangenen die weliswaar met het activisme sympathiseerden, maar zich niet totaal hadden gecompromitteerd, bij hun vertrek brieven meekregen waarin Rooms de volledige verantwoordelijkheid op zich nam voor de activistische actie in Göttingen. Op die manier hoopte hij gedaan te krijgen dat deze gevangenen na hun terugkeer in België ongemoeid zouden blijven. In zijn wilde toekomstdromen had hij hun namelijk min noch meer de rol

335. Stadtarchiv Göttingen, KGL 19: Brief van Conrad Borchling aan Carl Stange, Hamburg, 2 juni 1917; KGL 14: verslag kampbestuur, Göttingen, 15 september 1916; verslag kampbestuur, Göttingen, 23 september 1917; KGL 44: Brief van Theodor Frings aan Carl Stange, Bonn, 12 juni 1917; 8 augustus 1917; Brief van Conrad Borchling aan Carl Stange, Hamburg, 14 augustus 1916. Borchling verbleef voor het eerst in september 1916 in het kamp om Vlaamse dialecten op te tekenen. Frings, toen professor in Bonn, raakte blijkbaar pas een half jaar later bij het project betrokken en verrichte in augustus 1917 onderzoek in het kamp. Frings werd na de oorlog professor in Leipzig waar hij de grondslag legde voor het tot op vandaag bestaande departement neerlandistiek.

336. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Brief van Conrad Borchling aan Carl Stange, Hamburg, 3 juni 1918.

337. BA(B), N 2022, nr. 8, pp. 34-35: Brief van Godfried Rooms aan Konrad Beyerle, Münster, 25 november 1918.

338. BA(B), N 2022, nr. 36, p. 2: Brief van Godfried Rooms aan Konrad Beyerle, Göttingen, 11 december 1918.

toebedeeld van kaders in een ondergronds netwerk dat onder het gezag van de in ballingschap vertoevende leiders in Vlaanderen de revolutie zou voorbereiden.³³⁹

Tegelijk bleef hij aandringen op Duitse steun. Volgens Robert Kaufmann, de Duitse zegsman van Armand Wullus, zou Rooms rond 1920 verschillende verzoekschriften te boek hebben gesteld waarin hij een nieuwe Duitse *Flamenpolitik* bepleitte. Toen bleek dat de regering in Berlijn daar geen oren naar had, zou hij bedreigd hebben dat de Vlamingen zich van Duitsland zouden afkeren en de Britten om steun zouden vragen. Hij zou ook nogal hoog opgegeven hebben van zijn relaties met de communisten.³⁴⁰

Van het voorjaar van 1919 tot begin 1923 studeerde Rooms rechten en politieke wetenschappen in Göttingen³⁴¹ waar hij de ongekroonde koning werd van het studentengenootschap Flandria. Hij trouwde in die tijd met Santa Magelhans uit het nabije dorpje Roringen, een huwelijk dat later op de klippen liep.³⁴² Borchling zag hij in september 1919 nog eens terug. Rooms was toen één van de drie Vlaamse adviseurs op het Nederduitse spellingcongres in Lübeck die er het op Nederlandse leest geschoeide stelsel van de Hamburgse professor hielpen doordrukken.³⁴³ Na een kort verblijf aan de universiteiten Bonn en Kiel kwam Rooms uiteindelijk in Berlijn terecht. Hij vond hier een broodwinning als vrije journalist en was blijkbaar ook althans tijdelijk als adviseur verbonden aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. De veelzijdige man die maar liefst vijftien talen machtig geweest zou zijn, stelde er spraakleer- en woordenboeken samen van Afrikaanse dialecten ten behoeve van Duitse diplomaten.³⁴⁴

Misschien beschikte hij ook nog over andere bronnen van inkomsten. Een merkwaardige brief die hij in oktober 1926 uit Berlijn schreef aan het Vlaams-Nationaal Secretariaat, zou dat althans kunnen doen vermoeden. Rooms deelde daarin mede dat hij over het Belgisch-Frans militair akkoord slechts weinig aan de weet was kunnen komen. Noch de Duitse, noch de Italiaanse, noch de Japanse inlichtingendienst wisten er iets van. Wat hij wel kon zeggen was dat de bewering dat de Belgische socialisten het verdrag kenden, zeker niet klopte. Zelfs Emile

339. BA(B), N 2022, nr. 36, pp. 13-16: Brief van Godfried Rooms aan Konrad Beyerle, Göttingen, 13 januari 1919.

340. RUDIGER, *Flamenpolitik [...]*, pp. 362-363.

341. Eigen collectie documenten: aantekening Emiel Beliëns (uittreksel immatriculatielijst universiteit Göttingen) januari 1984.

342. Mededeling Emiel Beliëns, Antwerpen, 29 augustus 1986.

343. Institut für Niederdeutsche Sprache, Bremen, Archief Franz Fromme: manuscript "Lübecker Erinnerungen. Plattdeutsche Volksgilde", p. 11 (mededeling Claus Schuppenhauer, Bremen, 24 september 1998).

344. E. BELIËNS, In memoriam Godfried 'Kilo' Rooms, in: *Broederband*, jg. 4, 1968, nr. 10, pp. 11-14.

Vandervelde kende de inhoud ervan slechts van horen zeggen.³⁴⁵ Rooms, zo valt daaruit af te leiden, hield er in Berlijn dus blijkbaar contacten op na in het milieu van geheime diensten, en men kan erover speculeren of hij daar alleen voor politieke dan wel ook voor winstgevende doeleinden gebruik van maakte.

In de tweede helft van de jaren twintig was Rooms met andere activistische ballingen en Duitse Vlamingenvrienden in Berlijn betrokken bij pogingen om de relatie tussen Vlaamse en Duitse nationalisten nieuw leven in te blazen. Samen met Franz Fromme richtte hij in 1926 een Nederduits-Vlaamse werkgemeenschap op die onder meer de Nederduits-Vlaamse dagen eind februari 1927 in Lübeck op het getouw hielp zetten. Rond dezelfde tijd trachtte Rooms samen met Marcel Breyne in Duitsland geld te vergaren voor het weekblad *Jong Dietschland*.³⁴⁶

Heel bedrijvig was hij ook in de Berlijnse Bund der Vlamenfreunde waar hij tussen eind 1930 en het voorjaar 1932 maar liefst vier keer als spreker optrad. Op 24 november 1930 hield hij een spreekbeurt over het Duitse boek in Vlaanderen, op 8 juni 1931 voerde hij het woord over België's militaire banden met Frankrijk, op 8 december 1931 sprak hij de gedenkrede uit op een huldebijeenkomst voor de pas overleden Pol de Mont en op 21 maart 1932 onderhield hij zijn publiek over de 'vernieuwing van de Vlaamse muziek uit de volksgeest'.³⁴⁷ Eind 1933 was Rooms in Berlijn bezig met plannen om met Duits geld het dagblad *De Schelde* een opknopbeurt te bezorgen.³⁴⁸

Een teken van zijn goede relaties in politieke kringen was het wellicht dat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog benoemd werd tot medewerker van de Duitse ambassade in het bezette Parijs. In 1944 keerde hij terug naar Berlijn en vestigde zich in 1950 als vertaler in Bonn. Later bewoonde hij een huis met tuin in het nabije stadje Rheinbach waar hij elk jaar op 11 juli de burens verbaasde door de leeuwenvlag te laten wapperen. Rooms overleed in een ziekenhuis in Bad Godesberg op 4 september 1968.

II/11. *Lode de Rooy*, geboren in Berchem op 19 maart 1890³⁴⁹ als telg van een welgesteld drogisten- en brouwersgezin, had al een klassieke flamingantische jeugdbiografie van rond de eeuwwisseling achter de rug, toen hij in 1915 als

345. AMVC, S 3734/82: Brief van Godfried Rooms aan Vlaams-Nationaal Secretariaat, Berlijn-Charlottenburg, 21 oktober 1926.

346. L. VANDEWEYER, De hoop op een Duitse revanche-oorlog [...], p. 212.

347. *Deutsch-Flämische Rundschau*, 1932, nr. 3/4, pp. 7-8.

348. E. VERHOEYEN, De financiering [...], p. 231.

349. Mededeling Stadsbestuur Eschweiler, 25 januari 1984; hier ook overlijdensdatum.

burgerlijk gevangene in het kamp Sennelager terecht kwam. Uit zijn schooltijd aan het Stanislascollege in Berchem bewaarde hij heel zijn leven een *bulletin* van 1904 met de berisping: “*Louis est insubordonné, il parle continuellement Flamand sur la cour.*” Dikwijls, zo herinnerde hij zich op haast tachtigjarige leeftijd, moest hij na schooltijd blijven zitten en honderd of tweehonderd keer neerpennen: “*je dois parler Français sur la cour.*” Tijdens zijn legerdienst kwam de Rooy opnieuw door taalperikelen in de problemen. Tot vijf keer toe kreeg hij “*de correctionele straf van negen dagen kot*” omdat hij zijn verlof in het Nederlands had durven aanvragen.³⁵⁰

Zulke ervaringen waren er ongetwijfeld niet vreemd aan dat de jonge de Rooy zich in het kamp blijkbaar klakkeloos liet overtuigen van het nut van een Duitse tussenkomst tot ontfransing van Vlaanderen. In 1916 werd hij waardig bevonden om samen met enkele andere gevangenen van Sennelager te mogen verhuizen naar het mekka van de activistische propaganda in Duitsland, het kamp in Göttingen. Hier ondertekende hij al gauw een loyaleitsverklaring tegenover de bezettende overheid in België waardoor hij de kans kreeg vroeger of later aan de vernaerlandse universiteit Gent te mogen gaan studeren.³⁵¹ In de zomer van 1917 stuurden de Duitsers hem inderdaad naar Vlaanderen, niet als student, maar als activistisch propagandist in het Antwerpse.

Het was wellicht Konrad Beyerle die de vurige katholiek de Rooy zoals terzelfdertijd Pieter Mertens vanuit Brussel had opgeëist omdat hij van hem steun verwachtte in zijn taak het katholieke bevolkingsdeel in activistische zin te bewerken. De Rooy rapporteerde alvast aan Beyerle over zijn werkzaamheden.³⁵² Hij stortte zich meteen volop in het rijke activistische verenigingsleven. Hij werd bestuurslid van de Antwerpse afdeling van de organisatie Jong-Vlaanderen, lid van de gouvraad van Antwerpen, lid van het Vlaams Verbond, voorzitter van de Groeningewacht in Berchem, voorzitter van het comité voor activistische propanda in Heist-op-den-Berg en omgeving, vertrouwensman van Volksopbeuring afdeling Soldatentroost, leider van het propagandakantoor in Berchem, ten slotte lid van de katholieke vereniging Per Crucem ad Lucem.³⁵³

350. Eigen collectie documenten: Brief van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Wensin, 22 november 1968; hier ook gegevens over overplaatsing van Sennelager naar Göttingen.

351. Stadtarchiv Göttingen, KGL 53 a: ontwerp tekst verklaring met namen van Vlaamse ondertekenaars.

352. W. DOLDERER: Twee propagandaverslagen over het activisme in Heist-op-den-Berg, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 43, 1984, nr. 4, pp. 206-217.

353. PAB, IA Belg 63/17: Brief van Lode de Rooy aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Göttingen, 21 juli 1919.

In oktober 1918 vluchtte de Rooy terug naar Göttingen waar hij na enkele maanden een baan vond als arbeider in het voormalige krijgsgevangenenkamp dat ondertussen als doorgangskamp diende voor gedemobiliseerde Duitse soldaten.³⁵⁴ Hij trouwde in Göttingen met een Duitse en liet zich nog in 1919 tot Duitser natu-raliseren. Zijn politieke geloofsbelijdenis verwoordde hij in hetzelfde jaar in een brief aan het ministerie van Buitenlandse Zaken waarin hij als “Vlaams voorman” de Duitse regering zijn goede diensten aanbood, maar nul op het rekwest kreeg. *“De belangen van Duitsland en Vlaanderen”*, zo schreef de Rooy, *“zijn zo nauw verstrengeld dat van het lot van Duitsland de toekomst van Vlaanderen volledig afhankelijk is.”* Hij werd evenwel met een koele bedankbrief afgescheept.³⁵⁵

Bij gebrek aan andere beroepsperspectieven liet de Rooy zich inlijven bij de Reichswehr, het leger van de Weimar-republiek. Begin de jaren dertig, na de Uitdovingswet, vestigde hij zich met vrouw en intussen twee zonen in Hallaar waar hij werkte als vertegenwoordiger voor België van een Duitse naaimachines-fabriek. Echt voor de wind ging het hem daarbij blijkbaar niet. Het gezin knoopte met moeite de eindjes aan mekaar dankzij financiële steun van de ouders van de Rooy. Op 10 mei 1940 werd de Rooy als Duits burger en ex-Belg met een verdacht verleden op een spooktrein gezet en bracht drie maanden door in het Zuid-Franse interneringskamp Saint Cyprien.³⁵⁶

De volgende oorlogsjaren herinnerde hijzelf zich later als een betrekkelijk voor-spoedige tijd. Geldzorgen had hij toen alvast niet³⁵⁷ wat gezien zijn benarde financiële toestand de jaren voordien doet vermoeden dat hij misschien een baan had gekregen van de bezetter. Hij bleef dan ook tot op het laatst rotsvast geloven in de Duitse eindoverwinning. Nog na de slag van Stalingrad hoopte hij op een op til zijnde Duits-Japanse landing in de Verenigde Staten die de beslissing zou afdwingen. Toen het toch een andere vaart liep, vluchtte de Rooy in september 1944 opnieuw naar Göttingen waar met het einde van de oorlog voor hem een lange dooltocht begon door interneringskampen en gevangenissen.

354. BA(B), R 1501/19585, p. 67: Brief van Dumpich aan Lode de Rooy, Bad Salzufflen, 27 maart 1919.

355. PAB, IA Belg 63/17: Brief van ministerie van Buitenlandse Zaken aan Lode de Rooy, Berlijn, 16 augustus 1919.

356. Mededeling Beliëns, Antwerpen, 2 januari 1984; hier ook gegevens over de houding van de Rooy tijdens de oorlog.

357. Eigen collectie documenten: Brief van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Eschweiler, 19 oktober 1967; hier ook verhaal over hechtenis na de Tweede Wereldoorlog.

In 1945 werd hij eerst door Britten en Belgen opgepakt en zat veertien dagen vast in de nor in Göttingen. Hij was amper twee weken weer vrij, of de Britse veiligheidsdienst rekende hem opnieuw in en versaste hem naar een interneringskamp in de buurt van Bremen. Ondertussen werden zijn vrouw en zoon – de oudste was in de oorlog gesneuveld – uitgewezen uit Göttingen naar Wensin in Sleeswijk-Holstein. Toen de Rooy daar na tien maanden in Britse internering zijn gezin terugvond, kwamen enkele dagen later twee Belgische officieren opdagen die hem naar Hamburg meenamen. Eens te meer werd hij de nor ingedraaid, deze keer voor drie maanden in Altona. Vervolgens zat hij vier maanden vast in het interneringskamp Recklinghausen en belandde ten slotte in Brussel, waar hij werd onthaald en naar eigen zeggen zeker vijftig keer ondervraagd door de *Sûreté Belge*. De rechtbank veroordeelde de Rooy tot vijf jaar hechtenis die hij ten slotte tot op de laatste dag moest uitzitten. Bij zijn vrijlating in 1951 kreeg hij van de gevangenisdirecteur als afscheidsgroet met zijn ontslagbrief te horen: *“Nu zijt ge weer een Duitser.”*³⁵⁸

De laatste twintig jaar van zijn leven sleet de Rooy in armtierige omstandigheden, gedeeltelijk bij zijn echtgenote in Wensin, gedeeltelijk bij zijn zoon in Eschweiler in de buurt van Aken. Hier overleed hij op 24 juli 1971.

Reeds voor de Eerste Wereldoorlog had de Rooy een brouwersopleiding gevolgd om ooit de brouwerij over te nemen van zijn ouders in Heist-op-den-Berg. Zonder zijn activistische misstap had hij daar als gegoede middenstander een gezapig leven kunnen leiden. In plaats daarvan zat hij al bij al – naar hijzelf later berekende – acht jaar achter prikkeldraad of tralies en leefde meestal in berooide omstandigheden, op het einde van zijn leven in doffe ellende.

Zoveel te groter moet zijn behoefte geweest zijn deze weinig geslaagde biografie voor zichzelf te rechtvaardigen. In de jaren zestig volgde hij met geestdrift de groeiende mobilisatie in Vlaanderen rond Vlaamse eisen en de opgang van een nieuwe Vlaams-nationale partij en koesterde zich in de gedachte dat hij tot de gangmakers had behoord van deze *“dageraad van Vlaanderens verrijzenis”*.³⁵⁹ *“Wij zijn konsekwent gebleven”,* zo schreef hij eind 1968, *“Wij de ouden van toen die de grondsteen van Vlaanderens herworden irredenta gelegd hebben. De offers die wij daarvoor moesten brengen, waren zeer zwaar... En toch hebben ze mij nooit klein kunnen krijgen, daar ik altijd gezegd heb en nog zeg: ons doel was en is de offers die ervoor gebracht werden, overwaard. Daarom geen spijt, geen berouw, maar integendeel fierheid dat wij in een ademtucht mogen worden vernoemd met August Borms, Raf Verhulst,*

358. Mededeling Beliëns, Antwerpen, 11 januari 1984.

359. Eigen collectie documenten: Brief van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Wensin, 11 september 1968.

*Kilo Rooms en al dezen die niet gearzeld hebben alles, ook het laatste, hun leven, in te zetten voor het heerlijke, arme, maar schone volk van Zuid-Nederland. De strijd is gewonnen... , de tijd doet de rest... De stormvloed nadert en groeit tot een machtige stroom... Het einddoel is en blijft voor mij de Grootnederlandse Unie: een volk, een staat.*³⁶⁰

II/12. *Freddy Wiets*, geboren in Leuven op 28 februari 1890,³⁶¹ was in het kamp van Göttingen één van de Vlaamse gevangenen die in 1916 de loyaleitsverklaring aan de bezettende overheid ondertekenden om als student naar Gent te kunnen worden gestuurd.³⁶² Eind november 1918 verliet hij het kamp en vestigde zich in de stad waar hij een studie begon aan de universiteit.³⁶³ In september 1919 verhuisde Wiets van Göttingen naar het nabije stadje Einbeck. Hij liet er zich een jaar later tot Duitser naturaliseren en trouwde eind oktober 1920 met een vierentwintigjarige Duitse uit de buurt van Hannover. Eind februari 1922 trok het gezin van Einbeck terug naar Göttingen.³⁶⁴ Uit zijn aanmeldingsformulier in het stadsarchief aldaar blijkt dat Wiets na 1933 nog in Göttingen woonde. Als beroep staat er eerst “*correspondent*”, later “*zaakvoerder*” vermeld.³⁶⁵ Wiets zou begin jaren zestig overleden zijn.³⁶⁶

III. Tot de derde groep Vlaamse ballingen, de studenten aan de vernederlandste universiteit Gent die in november 1918 naar Göttingen trokken om er hun studie voort te zetten en uiteindelijk in Duitsland bleven, behoorden de volgende vijf personen:

III/1. *Guido Irmen*, geboren in Gent op 1 juni 1893,³⁶⁷ nam in oktober 1918 deel aan de tocht van een groep Gentse studenten naar Turnhout en geraakte met enkele andere lotgenoten op 9 november 1918 naar Göttingen. Hier studeerde

360. Eigen collectie documenten: Brief van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Wensin, 22 november 1968.

361. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; hier ook gegevens over eerste verblijf in Göttingen.

362. Stadtarchiv Göttingen, KGL 53 a: ontwerp loyaleitsverklaring met lijst van ondertekenaars.

363. Stadtarchiv Göttingen, Best. XXV (Vereinspolizei), Fach 153, nr. 12: “Die flämische Bewegung 1919”: Brief van stadsbestuur Göttingen aan Regierungspräsident Hildesheim, 20/22 augustus 1919, met lijst van Vlaamse studenten in Göttingen.

364. Mededeling stadsbestuur Einbeck, 1 december 1998.

365. Mededeling stadsarchief Göttingen, 22 december 1998.

366. Eigen collectie documenten: Brief van Lode de Rooy aan Emiel Beliëns, Wensin, 25 oktober 1968.

367. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; hier ook duur van verblijf in Göttingen en overlijdensdatum.

hij tot begin 1923 biologie en behaalde een doctoraat in deze richting.³⁶⁸ Onder-tussen liet hij zich ook naturaliseren.³⁶⁹ Een tijdje was Irmen buitengewoon assistent aan het plantenfysiologisch instituut van de universiteit in Göttingen, maar die betrekking raakte hij reeds in maart 1924 kwijt.³⁷⁰ Onmiddellijk na de afkondiging van de Uitdovingswet keerde hij in 1929 van Göttingen terug naar Vlaanderen. Hij overleed in Antwerpen op 23 september 1934.

III/2. *Frans Janssens*, geboren in Geel op 23 april 1896,³⁷¹ verbleef vanaf eind december 1918 als student in Göttingen.³⁷² In augustus 1937 verhuisde hij van daar naar Keulen. De duur van zijn verblijf in Keulen en zijn overlijdensdatum zijn onbekend.

III/3. *Frans Naudts*, geboren in Gent op 19 januari 1898,³⁷³ behoorde tot de deelnemers van de tocht van Gentse studenten naar Turnhout die van daaruit op 9 november 1918 uiteindelijk in Göttingen terechtkwamen. Hij studeerde er tot begin 1924 wiskunde en fysica³⁷⁴ en doctoreerde in april 1924 in dit laatste vak op een proefschrift *Über den Strahler erster Ordnung in der angewandten Akustik*.³⁷⁵ Ondertussen had hij zich in Göttingen tot Duitser laten naturaliseren³⁷⁶ en was getrouwd met Else Magelhans, zuster van de Duitse echtgenote van Godfried Rooms.³⁷⁷ Om den brode vertaalde Naudts in die jaren nu en dan populaire Duitse romans naar het Nederlands.³⁷⁸

368. Eigen collectie documenten: aantekening Beliëns (uittreksel immatriculatielijst universiteit Göttingen), januari 1984.

369. BA(B), N 2022, nr. 37, p. 227: Brief van Raf Verhulst aan Konrad Beyerle, Göttingen, 10 maart 1931.

370. BA(B), N 2022, nr. 37, p. 14: Brief van Guido Irmen aan Konrad Beyerle, Göttingen, 5 maart 1924.

371. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; hier ook gegevens over duur van verblijf in Göttingen.

372. Stadtarchiv Göttingen, Best. XXV, Fach 153, nr. 12 (lijst van Vlaamse studenten in Göttingen).

373. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; hier ook gegevens over duur van verblijf in Göttingen.

374. Eigen collectie documenten: aantekening Beliëns (uittreksel immatriculatielijst universiteit Göttingen) januari 1984.

375. Universitätsarchiv Göttingen: Math. Nat. Fak 1923-1932, N I 2 (1923).

376. BA(B), N 2022, nr. 37, p. 227: Brief van Raf Verhulst aan Konrad Beyerle, Göttingen, 10 maart 1931.

377. Mededeling Beliëns, Antwerpen, 29 augustus 1986.

378. Eigen collectie documenten: Brief van Emiel Beliëns aan Lode de Rooy, Antwerpen, 23 oktober 1968.

Maar ook als activistisch agitator die opkwam voor de bestending van de tijdens de oorlog begonnen samenwerking met Duitsland, liet hij zich niet onbetuigd, eerst en vooral in het Göttingse studentengenootschap Flandria waar hij onder meer de 11-juliviering van 1920 opluisterde met een toespraak over de toestand in Vlaanderen.³⁷⁹ Als derde Vlaamse deelnemer naast Delfos en Rooms was hij in september 1919 aanwezig op het Nederduitse spellingcongres in Lübeck.³⁸⁰ Van bijzondere belangstelling voor de Nederduitse taalbeweging gaf Naudts ook blijk als medewerker van het Vlaamse maandblad *Ter Waarheid* waarvoor hij tussen januari 1921 en december 1922 de culturele berichtgeving uit Duitsland verzorgde.

Hij stelde dat het Platduits dat “voor ons Nederlanders zoo’n vertrouwden klank heeft”, op weg was om een cultuurtaal te worden met een bloeiende eigen literatuur en een vaste stek in het schoolonderwijs. Hij beklemtoonde de groeiende wederzijdse belangstelling tussen Nederduitse en Nederlanders en verwees in dit verband naar de Nederduitse week in Berlijn in maart 1921 en de Nederlandse avond van de Platduitse vereniging in Bremen een maand later.³⁸¹ In zijn maandelijks rubriek bracht Naudts voor de rest verslag uit over toneelopvoeringen, nieuw verschenen boeken, muzieklevens en filmevenementen, en hij schetste daarbij een uitermate rooskleurig beeld van Duitsland: een land waar ondanks de benarde naoorlogse tijdsomstandigheden de schone letteren en kunsten in volle bloei stonden en waar zelfs opgesloten dieven op een betere behandeling mochten rekenen dan in België de politieke gevangenen.³⁸²

Nochtans deden zijn bijdragen aan *Ter Waarheid* nog niet vermoeden dat Naudts amper een jaar later geheel en al in het ideologisch kielzog zou terechtgekomen zijn van de antidemocratische en antiwesterse Duitse rechterzijde. Als Duitsland-correspondent van het tijdschrift *Vlaanderen* vanaf eind oktober 1923 ontbolsterde hij zich stilaan tot vurig bewonderaar van Adolf Hitler en het nationaal-socialisme. Dat was niet naar de zin van de Vlaams-nationalisten op de redactie van *Vlaanderen* die het meer begrepen hadden op een bondgenootschap met de burgerlijke en deftige Duits-nationalen dan met de toen nog jonge en vrijwel marginale Hitlerbeweging. Naudts werd dus als correspondent aan de dijk gezet, maar hij bleef zich inspannen voor toenadering tussen Duitse en Vlaamse nationalisten. Samen met Piet van Rossem, een in Nederland verblijvende oud-krijgsgevangene uit Göttingen, maakte hij eind 1926 plannen om de Jong-Vlaamse beweging van tijdens de oorlog

379. A. DEPREZ, *Willem de Vreese [...]*, p. 112.

380. Institut für Niederdeutsche Sprache, Bremen, Archief Franz Fromme: manuscript “Lübecker Erinnerungen. Plattdeutsche volksgilde”, p. 11.

381. *Ter Waarheid*, jg. 1, 1921, nr. 1, pp. 64-66; nr. 6, pp. 336-341.

382. *Ter Waarheid*, jg. 1, 1921, nr. 3, pp. 185-188.

nieuw leven in te blazen. Zijn droom was, zo schreef hij wat later, een gezamenlijk front van Duitsers en Vlamingen tegen het “*Zuiden en Westen*”. Beide volkeren waren volgens Naudts “*tegen het Latijnendom strijdende broeders*”. Een hecht bondgenootschap tussen hen zou de eerste stap zijn naar een “*Groot-Germaanse gemeenschap*”.³⁸³

In december 1927 verhuisde Naudts van Göttingen naar Berlijn waar hij aansluiting vond bij de daar reeds bestaande kring van Duitse Vlamingenvrienden en activistische ballingen rond Franz Fromme en Godfried Rooms. Hij was met name betrokken bij de in 1930 opgerichte Bund der Vlamenfreunde. Hier hield de niet alleen natuurwetenschappelijk, maar ook poëtisch onderlegde Naudts op 26 januari 1931 een spreekbeurt over “De jongere Vlaamse dichtkunst”.³⁸⁴

Wat hij verder tijdens het Derde Rijk deed en vooral waarvan hij in al die jaren leefde, valt uit de beschikbare bronnen niet te achterhalen. Men mag veronderstellen dat hij een geestdriftig aanhanger was van het regime dat hij trouwens niet zou overleven. Naudts sneuvelde als *Volkssturm*-man wellicht in april 1945 bij de verdediging van Berlijn tegen het Rode Leger.³⁸⁵

III/4. *Louis Schmidt*, geboren in Antwerpen op 7 februari 1899,³⁸⁶ verbleef vanaf begin 1919 in Göttingen. Hij studeerde er in het zomersemester 1919 en opnieuw vanaf eind 1920 tot begin 1922 wijsbegeerte.³⁸⁷ In februari 1922 verhuisde hij naar Keulen. Hij overleed daar op 31 juli 1970.³⁸⁸

III/5. *Victor Hugo Vickerman*, geboren in Gent op 9 oktober 1889,³⁸⁹ behoorde zoals Albert Vlamynck tot de kleine groep protestanten in Vlaanderen³⁹⁰ en was dus vrijwel zeker reeds voor de oorlog in zijn geboortestad een parochielid

383. L. VANDEWEYER, De hoop op een Duitse revanche-oorlog [...], pp. 210-213.

384. *Deutsch-Flämische Rundschau*, 1932, nr. 3/4, p. 7.

385. Mededeling Beliëns, Antwerpen, 29 augustus 1986; Institut für Niederdeutsche Sprache, Bremen, Archief Franz Fromme: manuscript “Lübecker Erinnerungen. Plattdeutsche Volksgilde”, p. 11.

386. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; hier ook gegevens over duur van verblijf in Göttingen.

387. Eigen collectie documenten: aantekening Beliëns (uittreksel immatriculatielijst universiteit Göttingen), januari 1984.

388. Mededeling dienst bevolkingsregister Keulen, 25 augustus 1998.

389. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; hier ook gegevens over duur van verblijf in Göttingen en tijdstip van naturalisatie.

390. Mededeling Landesarchiv Berlin, 22 maart 1999; hier ook gegevens over duur van verblijf in Berlijn, huwelijk, beroep.

van de dominee en latere Jong-Vlaamse leider Domela-Nieuwenhuis. Na de Duitse inval volgde hij Domela ook op diens politieke kronkelpaden en werd redactie-secretaris van de *Vlaamse Post*. Eind 1918 zou hij als oud-student van de vernederlandse Gentse hogeschool in Göttingen verzeild geraakt zijn,³⁹¹ maar hij liet er vooralsnog geen sporen achter in het bevolkingsregister en begon zeker geen studie aan de universiteit. Misschien woonde hij aanvankelijk in een nabije gemeente buiten het stadsgebied, misschien bleef hij ook niet lang in Göttingen. Het was alvast pas in oktober 1924 dat Vickerman zich hier voorgoed vestigde.

Hij was ondertussen in Duitsland aan de kost geraakt door spreekbeurten over Vlaamse kunst en volksliederen te houden voor belangstellende organisaties zoals de Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA) ofwel op scholen. Rijksarchivaris Oszwald, de grijze eminentie van de tussenoorlogse Duitse Vlaanderen-lobby, zou Vickerman later in de verf zetten als één van de weinige activistische ballingen die de Duitse overheid nooit om financiële steun hadden gevraagd.³⁹² In Göttingen trouwde Vickerman in 1925 met een Duitse uit Breslau en liet zich in november 1927 zelf tot Duitser naturaliseren.

Na de afkondiging van de Uitdovingswet begin 1929 zag hij de kans schoon om voor het eerst sedert de oorlog zijn bejaarde ouders in Vlaanderen te bezoeken. De Belgische consul-generaal in Hamburg wou hem evenwel slechts een visum verstrekken voor de heenreis die hij bovendien binnen de twee dagen moest aanvaarden. Dat stemde hem wantrouwig: waren de Belgen van plan, zo vroeg hij in juli 1929 de redactie van het tijdschrift *Vlaanderen*, om hem het land niet meer buiten te laten? Hij wist weliswaar dat hij wegens medewerking aan de *Vlaamse Post* na de oorlog werd gezocht. Hij wist echter niet of hij ooit werd veroordeeld.³⁹³

Uit de beschikbare bronnen valt niet te achterhalen of er iets in huis kwam van de geplande reis. Evenmin is bekend of Vickerman zijn droom kon verwezenlijken beheerder te worden van een jeugdherberg in Duitsland en er een “Vlaamse kamer” in te richten waar hij in de herfst van 1929 mee op de proppen kwam. Als beroep zou hij later “schrijver” noemen. In 1939 publiceerde hij inderdaad een opstel over Vlaamse dichters en dichtkunst in het tijdschrift *Niederdeutsche Welt*.³⁹⁴

391. Eigen collectie documenten: aantekening Beliëns, januari 1984.

392. PAB, R 70305: aantekening Neumeister, Berlijn, 25 september 1929 met bijgevoegd advies van Oszwald; hier ook gegevens over het plan van Vickerman een jeugdherberg in Duitsland te leiden.

393. AMVC, V 672/B2: Brief van Victor Hugo Vickerman aan *Vlaanderen*, Göttingen, 22 juli 1929.

394. M. BAERLECKEN-HECHTLE, *Cyriel Verschaeve [...]*, p. 157.

Begin oktober 1941 verliet Vickerman Göttingen en vestigde zich in Berlijn waar hij tijdens een achtjarig verblijf het einde van de Tweede Wereldoorlog en de Sovjetrussische blokkade meemaakte. De volgende twee decennia verhuisde hij om de paar jaar kriskras doorheen Noordwest-Duitsland. Van Berlijn trok hij in december 1949 naar Soltau in de Lüneburger Heide, van daaruit in december 1953 naar Oldenburg in het uiterste noordwesten, in oktober 1962 naar Allershausen in zuidelijk Nedersaksen, in november 1964 naar Kleinenberg in Westfalen, in september 1969 ten slotte naar Salzhemmendorf in zuidwestelijk Nedersaksen.³⁹⁵ Hier bracht hij de laatste twintig jaar van zijn leven door. Vickerman overleed op ruim honderdjarige leeftijd als wellicht laatste activistische balling in Duitsland op 12 maart 1990 in Hildesheim.³⁹⁶

Tot zover het overzicht over de Vlaamse uitwijkelingen in Duitsland die er ofwel de rest van hun leven ofwel de ruim tien jaar tot de goedkeuring van de Uitdovingswet verbleven.

Volledig is deze lijst zeker niet. Alleen de zowat zestig ex-krijgsgevangenen en oud-Gandavens die volgens het studentengenootschap Flandria na de oorlog in Göttingen en omstreken zouden gebleven zijn, gingen in aantal heel de hierboven beschreven groep met ruim een derde te boven. Van deze talrijke Göttingse ballingenkolonie kon maar een klein gedeelte worden geïdentificeerd. Wie waren de anderen? Keerden ze vroegtijdig naar Vlaanderen terug of bleven enkelen van hen in Duitsland zonder dat ze vandaag nog op te sporen zijn?

Deze vraag moet ook open blijven in het geval van zes andere Vlaamse ballingen wier verblijf in Duitsland weliswaar over enkele jaren heen aan de hand van inlichtingen uit verschillende archieven na te trekken valt, over wie uit de beschikbare bronnen evenwel niet blijkt of ze al dan niet in het kader van dit onderzoek passen, dus in Duitsland ofwel overleden ofwel ten minste tot 1929 verbleven. Daarbij gaat het om de volgende personen:

Piet Bessem, geboren in Mechelen op 8 april 1892, krijgsgevangen in het kamp van Göttingen, studeerde van eind 1919 tot zomer 1923 politieke wetenschappen en economie aan de Göttingse universiteit, verhuisde in juli 1924 van Göttingen naar de nabije gemeente Geismar, trad in 1930 in dienst van het Vlaams

395. Mededelingen stadsarchief Soltau, 8 april 1999; stadsarchief Oldenburg, 23 april 1999; stadsbestuur Uslar, 17 mei 1999; gemeentebestuur Stadtoldendorf, 27 mei 1999; stadsbestuur Lichtenau, 4 juni 1999.

396. Mededeling gemeentebestuur Salzhemmendorf, 15 juni 1999.

Economisch Verbond zonder dat uit de beschikbare bronnen blijkt wanneer hij Duitsland verliet.³⁹⁷

René Bove, geboren in Wetteren op 6 februari 1888, woonde sinds mei 1918 in Göttingen en studeerde er in 1919 scheikunde.³⁹⁸

Jozef Heus, geboren in Verviers op 28 december 1890, krijgsgevangen in Göttingen, studeerde van eind november 1918 tot april 1921 aan de Göttingse universiteit, was gehuwd met een Duitse, verhuisde van Göttingen naar Kassel en van daar eind juni 1921 naar Elberfeld.³⁹⁹

Werner Leeten, geboren in Hasselt op 27 augustus 1895, behoorde tot de groep oud-studenten van de universiteit Gent die begin november 1918 via Turnhout in Göttingen terechtkwamen, studeerde er tot begin 1922 scheikunde en trok dan naar Witten in het Roergebied.⁴⁰⁰

Louis Lekenne, geboren in Leuven op 9 september 1883, kwam als activistische vluchteling via Bad Salzflun in augustus 1919 in Berlijn terecht, stak er in 1920 van wal met een vertaalbureau en diende in oktober 1922 een verzoek om naturalisatie in om dreigende uitwijzing te voorkomen.⁴⁰¹

Yvon Vandendriessche, advocaat, geboren in Sint-Joost-ten-Node op 1 mei 1854, kwam in december 1918 als activistisch vluchteling naar Markt Oberdorf in Beieren en woonde daar nog toen een Belgische rechtbank hem in maart 1921 wegens activisme tot vijftien jaar hechtenis veroordeelde.⁴⁰²

397. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998, hier ook gegevens over duur van verblijf in Göttingen; Universitätsarchiv Göttingen, JurFak 1923, nr. 1418: “curriculum Bessem”; eigen collectie documenten: aantekening Emiel Beliëns, januari 1984 (uittreksel immatriculatielijst universiteit Göttingen); AMVC, K 9445/4: foto studentenvereniging Flandria met toelichtingen van Emiel Beliëns, mei 1972; D. LUYTEN, *Bessem, Piet*, in: *Nieuwe Encyclopedie [...]*, p. 473.

398. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; stadsarchief Göttingen, Best. XXV, Fach 153, nr. 12: “Die flämische Bewegung 1919”: lijst van Vlaamse studenten in Göttingen.

399. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998; Stadtarchiv Göttingen, KGL 53 a: loyauteitsverklaring met lijst van Vlaamse ondertekenaars 1916; mededeling stadsarchief Kassel, 20 augustus 1998.

400. Mededeling stadsarchief Göttingen, 16 april 1998, hier ook gegevens over verhuizing naar Witten; eigen collectie documenten: aantekening Emiel Beliëns, januari 1984 (uittreksel immatriculatielijst universiteit Göttingen).

401. BA(B), R 1501/19586, p. 45: “Verzeichnis der mit der Fürsorgestelle für flämische Flüchtlinge in Meiningen am 30. September 1919 in Verbindung stehenden Flamen”; pp. 253-254: Brief van Max Robert Gerstenhauer aan ministerie van Binnenlandse Zaken, Meiningen, 31 januari 1922; PAB, R 70301: Brief van Louis Lekenne aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Berlijn, 10 oktober 1922; Brief van ministerie van Binnenlandse Zaken aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Berlijn, december 1922.

402. BA(B), R 1501/19562, pp. 351-354: Brief van Yvon Vandendriessche aan ministerie van Binnenlandse Zaken, Markt Oberdorf, 29 maart 1921 met bijgevoegde krantenknipsels uit *Le Soir*, 16 maart 1921 en *Markt Oberdorfer Landbote*, 19 maart 1921: Ein Märtyrer der deutschen Sache.

Ten slotte bevatten de dossiers van het Duitse ministerie van Binnenlandse Zaken nog de namen van veertien Vlaamse uitwijkelingen die eind 1918 via Bad Salzuflen naar Duitsland kwamen maar er geen enkel ander spoor achterlieten. De meesten van hen zullen wel na verloop van tijd naar Nederland zijn vertrokken. Zeker is dit evenwel niet.⁴⁰³ Het gaat om de volgende personen:

Victor Baudewijns, verhuisde op 16 december 1918 van Bad Salzuflen naar Neuenhaus in de buurt van Bentheim aan de Nederlandse grens waar hij in februari 1919 nog zonder werk zat.

Willem Bonte, verbleef met zijn gezin in februari en april 1919 eveneens in Neuenhaus.

René van den Bossche, had in februari 1919 onderdak gevonden bij een schoonbroer in Hörde bij Dortmund waar hij een wekelijkse uitkering van 25 mark ontving.

J. van den Bruele, woonde in september 1919 nog in Bad Salzuflen.

Maurits Hofmann, vond in maart 1919 een baan als brouwer in Radevormwald in het Rijnland waar hij in januari 1922 nog verbleef.

Hendrik Kayenberg, geboren in Leuven op 23 april 1864, dertig jaar lang onderwijzer en vanaf augustus 1917 bureauchef in het Vlaamse ministerie van Binnenlandse Zaken, verbleef in juni 1919 in Lieme in de buurt van Bad Salzuflen, verzocht op dat tijdstip om een subsidie om in Düsseldorf met een handelszaak van wal te kunnen steken, maar kreeg in juli 1919 nul op het rekwest van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Karel van Kessel, beeldhouwer uit Antwerpen, geboren rond 1860, kwam via Bad Salzuflen en Berlijn in 1920 in het Beierse plaatsje Waldershof terecht.

J. van Looveren, verbleef in september 1919 in Braunschweig en in januari 1922 in Wolfenbüttel.

Louvrier, A. Pacilly, J. Stoelben, woonden alle drie in september 1919 nog in Bad Salzuflen.

Tryphon Tanghe, veearts uit Harelbeke, woonde in juni 1919 in Suderwiek bij Bocholt in de buurt van de Nederlandse grens.

J. Vanderstukken, woonde in september 1919 en ook nog in januari 1922 in Hannover.

Frans de Vries, verbleef in september 1919 nog in Bad Salzuflen.

403. BA(B), R 1501/19583; 19585; 19586.

Besluit

De Vlaamse ballingenkolonie in Duitsland die aan de hand van beschikbare bronnen met zekerheid te identificeren valt, was een betrekkelijk jonge en niet bepaald prominente groep. Bij de Duitse ineenstorting in november 1918 lag de gemiddelde leeftijd er op 33 jaar. Op de al bij al 38 hierboven beschreven personen behoorden 18, zijnde bijna de helft tot de geboortejaargangen 1889 tot 1899. Dit betekent dat ze bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog 25 jaar oud of jonger waren. Zij waren dus op dat tijdstip over het algemeen net afgestudeerd of amper aan een beroeps carrière begonnen en meestal zonder eigen gezin wat hun in het vreemde Duitse leefmilieu ongetwijfeld ten goede kwam. Betrekkelijk laag moet de integratiedrempel vooral voor hen geweest zijn die reeds als krijgsgevangenen ervaringen hadden kunnen opdoen met Duitse toestanden – hun aandeel aan heel de onderzochte groep belooft zowat 32 procent – al liep zelfs in deze gevallen de aanpassing niet altijd van een leien dakje. Van de 17 Vlamingen, zowat 45 procent van de onderzochte groep, die tijdens hun ballingschap een gezin stichtten met Duitse vrouwen, behoorden twaalf tot de geboortejaargangen vanaf 1889. Ten minste 17 activistische vluchtelingen lieten zich in de loop van de tijd in Duitsland naturaliseren. Van hen maakten tien deel uit van de jongere leeftijdscategorie.

Al bij al bestond de onderzochte groep voor bijna drievierden uit mensen van een lagere dan de middelbare leeftijd, als men er nog de tien Vlaamse ballingen inreket die in het begin van de oorlog nog geen 35 jaar oud waren. Dat hoeft niet te verbazen. Ondanks de *Flamenpolitik* was Duitsland voor Vlamingen in cultureel en taalkundig opzicht minder toegankelijk dan uiteraard Nederland, maar ook Frankrijk. De overstap naar Duitsland vergde van de betrokkenen dus een maat aan soepelheid en aanpassingsvermogen die op zich al als selectie criterium werkte. Activisten uit de oudere generatie legden zich soms misschien minder gemakkelijk neer bij hun ballingenbestaan in een volslagen vreemd leefmilieu dan jongeren. Het gezeur en geklaag van mensen zoals Dumon, Ver Hees of Stocké doet dat alvast vermoeden. Het hoge aandeel van ex-krijgsgevangenen, oud-Gandavensers en andere jongeren aan de Vlaamse ballingenkolonie in Duitsland betekent natuurlijk ook dat deze groep weinig echt vooraanstaande activisten telde. Elf betrokkenen, zowat 29 procent, waren oud-leden van de Raad van Vlaanderen waar ze bovendien meestal geen bijzonder prominente rol hadden gespeeld. De kopstukken van het activisme zaten in Nederland. Duitsland herbergde overwegend de tweederangsfiguren.

De ballingen leefden verspreid over de hele Noord-Duitse ruimte. In de periode tussen 1925 en 1930 vinden we tien van hen terug in Berlijn waar ze de grootste groep Vlaamse uitwijkelingen vormden in één enkele stad. Vooral ballingen met

politieke ambities zoals Rooms, Breyne of Naudts moeten zich door de metropool van de Weimar-republiek aangetrokken gevoeld hebben. De tweede belangrijkste pleisterplaats voor uitgeweken activisten was Göttingen waar in de genoemde periode acht ballingen woonden. In het Rijnland en Westfalen, de streken die het dichtst bij Vlaanderen en Nederland zelf liggen, hadden zich al bij al zes Vlaamse vluchtelingen gevestigd, in Münster en Düsseldorf telkens twee, in Bonn en Keulen telkens één. Vier uitwijkelingen verbleven in Midden-Duitsland in de steden Dresden, Leipzig en Halle respectievelijk Gera. Een betrekkelijk grote groep, al bij al acht mensen, woonde ten slotte in Noord- en Noordwest-Duitsland, in de steden Hamburg en Wolfenbüttel telkens twee, in Bremen, Hannover, Braunschweig en Kiel telkens één.

De driehoek Hannover-Braunschweig-Wolfenbüttel ligt op telkens ongeveer honderd kilometer van Bad Salzungen en Göttingen, de belangrijkste opvangplaatsen voor Vlaamse uitwijkelingen in de eerste naoorlogse weken. Begin de jaren twintig verbleef in deze streek een kleine groep Vlamingen uit Bad Salzungen van wie evenwel slechts de Lattin en Moortgat in Wolfenbüttel voorgoed achterbleven. Over het algemeen moedigde trouwens de opvang in Bad Salzungen de betrokkenen in duidelijk mindere mate aan tot blijvende vestiging in Duitsland dan een studieverblijf in Göttingen dat bij voorbaat gepaard ging met de waarborg van enkele jaren bestaanszekerheid. Slechts zes op de achtendertig hierboven onderzochte personen, zijnde amper zestien procent, hadden via Salzungen de weg naar Duitsland gevonden.

Volgens de Belgische propaganda werden de activisten in Duitsland met open armen ontvangen en vielen er met de neus in de boter. Ze kregen de beste baantjes, terwijl de gewone Duitsers met werkloosheid en ellende sukkelden, en ze werden overstelpd met geld.⁴⁰⁴ De werkelijkheid zag er voor de betrokkenen iets minder rooskleurig uit. Om te beginnen waren de Duitse geldbronnen allesbehalve onuitputtelijk. Er waren na de oorlog drie fondsen waaruit uitgeweken activisten uitkeringen konden ontvangen: het steunfonds van Gerstenhauer dat in september 1922 ophield te bestaan, het beurzenfonds voor de Vlaamse studenten in Göttingen dat een jaar later werd opgedoekt, en het fonds tot schadeloosstelling van de gewezen Gentse professoren en de voormalige Vlaamse ambtenaren waarmee de Duitse autoriteiten in de loop van 1919 door telkens eenmalige uitbetalingen hun contractuele verplichtingen tegenover de betrokkenen aflostten. De twee andere fondsen waren evenmin van onbepaalde duur. Zij waren kennelijk bedoeld om een telkens beperkte groep vluchtelingen in Duitsland op eigen benen te helpen staan door overbrugging van tijdelijke noodsituaties.

404. Het hoofdstuk "Chez les traîtres en Allemagne", in: RUDIGER, *Flamenpolitik [...]*.

Enkele activisten wilden met de ontvangen schadeloosstelling geen genoegen nemen en deden pogingen om nog meer geld af te troggelen, telkens met klem gesteund door min of meer invloedrijke Duitse vrienden. Daarbij beriepen ze zich steevast op de herhaalde verklaringen van oorlogskanselier Theobald von Bethmann Hollweg dat Duitsland de Vlamingen nooit meer in de steek zou laten. Het kenmerkt hun houding dat ze daarin blijkbaar geen politieke toezegging zagen aan het Vlaamse volk, maar een concrete financiële belofte aan henzelf.

In al deze gevallen poogden de Duitse autoriteiten de boot af te houden, zij het niet altijd met hetzelfde succes. Evarist Stocké en Hendrik Deckers die in de loop van de jaren twintig nog eens op de Duitse gulheid aasden, kregen blijkbaar nul op het rekwest. Daarentegen kwam de Duitse overheid in de gevallen van Emiel Ver Hees en Emiel Dumon na lange aarzeling ten slotte toch over de brug met niet onaanzienlijke sommen die evenwel ver beneden de hallucinante bedragen lagen waar de betrokkenen recht op meenden te hebben.

Was daarbij het door hun Duitse pleitbezorgers geopperde argument doorslaggevend dat Duitsland zich om politieke redenen gul moest tonen tegenover de activisten om met het oog op de toekomst zijn moreel krediet te handhaven bij de Vlaams-nationalisten in Vlaanderen? Dat lijkt onwaarschijnlijk, want was het zo geweest, dan had de Duitse overheid zich niet telkens zo lange tijd schrap mogen zetten tegen de geldeisen van haar ex-beschermelingen. In het geval van de bijzonder hardnekkige Dumon bleef het geschil zes jaar aanmodderen. Elk mogelijk politiek effect van een financieel gebaar was na zo'n langdurige periode die van niets anders kon getuigen dan van kreterigheid en onwil aan Duitse kant uiteraard tenietgedaan. Het zal wel minder met het oog op de toekomst dan op het verleden geweest zijn dat de Duitse autoriteiten in de twee genoemde gevallen uiteindelijk tegenstribbelend over de brug kwamen. Zij koesterden het besef van een zekere verantwoordelijkheid tegenover mensen die door hun medewerking aan het Duitse bezettingsbeleid hun bestaan in eigen land waren kwijtgeraakt. De vroegere politieke verdiensten van de betrokkenen bleven een sterk moreel argument.

Dat was althans nog zo in de tussenoerlogse periode. Toen na de Tweede Wereldoorlog Jan Eggen van Terlan, René van Sint-Jode en hun Duitse pleitbezorgers eveneens met verwijzing naar oude Duitse beloften en eigen verdiensten een pensioen in Duitsland opeisten, hadden de bevoegde instanties daar geen oren naar. Politieke verdiensten uit de Eerste Wereldoorlog waren na de tweede in de Bondsrepubliek voorgoed van geen tel meer.

Elf van de achtendertig activistische ballingen kregen na de oorlog een baan in Duitse overheidsdienst. Dat waren door de band betrekkingen in het onderwijs

wat nogal voor de hand lag. Hun kennis van het Frans en het Nederlands behoorde tot de belangrijkste troeven van de Vlaamse uitwijkelingen op de Duitse arbeidsmarkt, en daar kwamen ze uiteraard het gemakkelijkst mee aan hun trekken als lectoren of docenten aan een of andere Duitse hogeschool.

In de meeste gevallen gebeurden zulke benoemingen op initiatief van particulieren met enige invloed in de onderwijswereld. Tijdens de oorlog had zich een hele rist Duitse professoren op het Vlaamse vraagstuk toegelegd. Enkelen van hen, zoals Beyerle, Franz Jostes, Carl Stange of Conrad Borchling bleven zich daarna nog beijveren om met behulp van hun contacten in het academische en politieke milieu ontheemde Vlamingen aan een nieuw bestaan te helpen. Hun inspanningen liepen niet altijd van een leien dakje. Beyerle sloofde zich ruim anderhalf jaar uit om voor Emiel Ver Hees een leeropdracht in de wacht te slepen. Albert Vlamynck wachtte meer dan twee jaar op zijn kans in het onderwijs en dan nog eens zeven jaar op een lectoraat Nederlands. Anderen zoals Lucien Brulez of Marcel Romeo Breyne haalden reeds na een jaar hun slag thuis.

Bij elk afzonderlijk geval kwamen er specifieke omstandigheden te pas, gewoon toeval, geluk of handig lobbywerk van Duitse helpers. Daarbij reageerde de overheid veeleer op voorstellen uit belangstellende particuliere kringen dan dat ze zelf het initiatief nam om activistische ballingen te verzorgen met banen in het universitair onderwijs. Uiteraard was er een politiek klimaat dat de bevoegde instanties welwillend stemde tegenover Vlaamse kandidaten. Zoals nu en dan in de geschillen over schadeloosstellingen viel het argument dat de betrokkenen zich verdienen hadden gemaakt voor Duitse belangen, niet in dovemansoren. Anders was het niet te verklaren dat ten minste twee Nederlandse lectoraten aan Duitse hogescholen speciaal voor bepaalde Vlaamse sollicitanten werden opgericht, namelijk voor van Sint-Jan in Münster en Vlamynck in Kiel. In beide gevallen waren anderzijds geen onbekwame kandidaten in het geding zodat de benoemingen niet enkel als blijk van erkentelijkheid voor bewezen diensten kunnen worden beschouwd. Wanneer uitgeweken activisten betrekkingen kregen aan Duitse universiteiten, was het veeleer telkens een mengeling van zakelijke en politieke criteria die erbij te pas kwam.

Dat de Duitse autoriteiten in de eerste naoorlogse jaren met het oog op een hervatting van de *Flamenpolitik* activistische ballingen voor de staatsdienst zouden hebben geronseld, is alvast niet herkenbaar. Anders waren bepaalde mensen die voor zo'n opzet juist bijzonder geschikt konden lijken, wellicht niet door de mand gevallen. Pieter Tack, ex-voorzitter van de Raad van Vlaanderen, verhuisde in 1922 ontgoocheld naar Nederland omdat hij in Duitsland geen professor was kunnen worden.⁴⁰⁵ Emiel

405. SHLB, Cb. 92, Archief Blunck, nr. 91: Brief van Pieter Tack aan Hans Friedrich Blunck,

Dumon deed een vergeefse gooi naar een lectoraat. Lode de Rooy ving bot met zijn verzoek om een functie in dienst van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken. Godfried Rooms, nochtans één van de spilfiguren in de tussenoorlogse Duits-Vlaamse contacten, was tot de Tweede Wereldoorlog niet vast in overheidsdienst. De bijzondere naarstige propagandist Georges Roose kreeg nooit een voet aan de grond. Dit beeld wordt afgerond door de vaststelling dat de Vlamingen in Duitse overheidsdienst er niet bepaald in de watten werden gelegd. Zij waren veelal niet op het niveau tewerkgesteld dat ze in Vlaanderen tijdens de oorlog hadden behaald. Wie in Gent professor was geweest zoals Vlamynck, Brulez of Eggen, werd in Duitsland hooguit lector of docent zonder vast contract.

Welke rol speelden activistische uitwijkingen in Duitsland in de tussenoorlogse pogingen van Duitse nationalistische banden nauwer aan te halen met hun Vlaamse geestverwanten? In welke mate waren ze dus in hun ballingschap nog politiek werkzaam? Het begrip 'politieke werkzaamheid' wordt hier opgevat in de ruime betekenis van het woord. Het slaat zowel op het lidmaatschap in verenigingen die ijverden voor Duits-Vlaamse toenadering als op de verspreiding van propaganda door al dan niet cultureel en historisch getinte publicaties en spreekbeurten, op de betrokkenheid bij de organisatie van Duits-Vlaamse ontmoetingen en congressen, ten slotte op pogingen de Vlaams-nationalisten rechtstreeks te steunen door bijvoorbeeld geld in Duitsland te vergaren.

Als men de beschikbare gegevens aan die criteria toetst, dan blijkt dat tien op de achtendertig beschreven activisten over een langere periode heen in deze zin politiek werkzaam waren. Jan Eggen van Terlan en Antoon de Visscher waren lid van de Duits-Nederlandse vereniging. Eggen zelfs als voorzitter van een plaatselijke afdeling. Godfried Rooms, Marcel Romeo Breyne, Michiel van de Kerckhove en Frans Naudts waren lid van de Berlijnse Bund der Vlamenfreunde, hielden in Duitsland spreekbeurten over Vlaamse cultuur, geschiedenis en politiek of publiceerden propagandistisch getinte teksten. Rooms en Breyne poogden bovendien in de loop van de jaren twintig Duits geld af te troggelen voor de Vlaams-nationale pers. Albert Vlamynck propageerde althans in de beginperiode van zijn ballingschap tot omstreeks 1930 de Vlaamse zaak in spreekbeurten en publicaties en was betrokken bij de organisatie van de Duits-Vlaams-Nederlandse ontmoeting in Kleef in de lente van 1928. Jozef Haller von Ziegesar leverde in de loop van veertien jaar een veertigtal bijdragen over Vlaamse onderwerpen aan de *Alldeutsche Blätter*. Georges Pieter Maria Roose was lid van een rechtse Duitse organisatie en

Hannover, 9 september 1921; 8 april 1922; Arnhem, 5 april 1926; BA (B), N 2022, Archief Beyerle, nr. 37, p. 8: Brief van Konrad Beyerle aan Emiel Kayenbergh, München, 8 augustus 1924.

hield in Leipzig lezingen over het Vlaams vraagstuk. Raf Verhulst ten slotte werkte in de Vlaams-nationale pers als spreekbuis van Duitse standpunten.

Op dit laatste geval na gingen de politieke inspanningen van activistische ballingen in Duitsland meestal de Duitse sfeer niet te buiten. Zij waren op een Duits publiek gericht en bedoeld om in Duitsland de tijdens de oorlog gegroeide belangstelling voor Vlaanderen wakker te houden. Daarentegen wijzen de beschikbare gegevens er niet op dat de genoemde activisten vanuit hun Duitse ballingschap nog een vaste stek hadden in de Vlaamse beweging, de uitzondering Raf Verhulst niet te na gesproken. De jammerklachten van mensen als Vlamynck of Breyne over hun isolement in Duitsland en over de onverschilligheid van de flaminganten tegenover hun ballingenbestaan liegen er terzake niet om. Door hun lange afwezigheid zullen ze metertijd ook almaar minder voldaan hebben aan de voorwaarde bij uitstek om in Vlaams-nationale kringen nog over noemenswaardig gezag te beschikken, namelijk voeling met het politieke terrein ter plaatse. Sommigen kwamen pas eind de jaren dertig of tijdens de Tweede Wereldoorlog, dus twintig tot vijfentwintig jaar na hun vertrek, voor het eerst terug naar Vlaanderen. De politiek actieven onder hen waren ondertussen zeker beter thuis in de Duitse rechterzijde dan in de Vlaamse beweging.

In principe waren er twee manieren denkbaar waarop activistische uitwijkingen in Duitsland nog hun invloed hadden kunnen doen gelden op het Vlaams-nationalisme. Een mogelijkheid was materiële en politieke steun. Inderdaad beijverden enkele vluchtelingen zich nu en dan om in Duitsland geld te verzamelen voor Vlaams-nationale doeleinden. Het is evenwel verre van zeker dat deze pogingen telkens effect sorteerden. Ook de talrijke Duits-Vlaamse ontmoetingen en congressen dienden vooral tot uitwisseling van gedachten en steunbeloften zonder meteen uit te lopen op concrete gezamenlijke projecten.

Een andere mogelijkheid voor activistische ballingen om de ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme te beïnvloeden, was ideeëntransfer. In welke mate waren zij betrokken bij de overplanting van antidemocratisch gedachtegoed van de Duitse rechterzijde op de Vlaamse beweging? De vraag is bij gebrek aan empirische gegevens amper te beantwoorden. Er zijn aanwijzingen dat bepaalde activistische uitwijkingen tot de gesprekspartners in Duitsland behoorden van regelmatige bezoekers uit Vlaanderen in de jaren twintig en dertig zoals Victor Leemans. Het is ook niet uitgesloten dat ze werden geraadpleegd bij de keuze van Vlaamse genodigden op congressen van rechtse Duitse studentenbewegingen of andere organisaties. Godfried Rooms werd blijkbaar nu en dan vanuit Vlaanderen om advies gevraagd. Over de impact van deze contacten zijn slechts gissingen mogelijk. Overschatten mag men de invloed van activistische ballingen in Duitsland op de ontwikkeling van het tussenoerlogse Vlaams-nationalisme zeker niet.

Zoveel te opmerkelijker is de ijver waarmee de Belgische staat deze in Duitsland verdwenen ex-incivieken jarenlang bleef vervolgen. De bespiedingsactie van Wullus begin de jaren twintig was weliswaar een particulier initiatief, maar wel met de steun van de Belgische bezettingsautoriteiten in het Rijnland. In de eerste jaren na de oorlog lag het ook nog enigszins voor de hand dat de Belgische overheid belangstelling koesterde voor de lotgevallen van uitgeweken activisten. Maar deze belangstelling was er twintig jaar later kennelijk nog niet op verminderd. Getuige daarvan de aanhouding van Jan Eggen van Terlan en Lode de Rooy en de poging tot aanhouding van René van Sint-Jan op 10 mei 1940, op een tijdstip dus dat de politieke misdrijven van de betrokkenen tientallen jaren achter de rug lagen en ondertussen geen van de drie nog een rol van betekenis had gespeeld in het Vlaams-nationalisme. Van Sint-Jan had zelfs de hele tijd buiten België verbleven.

Na de Tweede Wereldoorlog kregen vier personen uit de onderzochte groep last van de repressie hoewel drie van hen de hele oorlog buiten België hadden doorgebracht. Van Sint-Jan werd reeds bij de bevrijding door Britse en Belgische militairen gezocht. Na zijn uitwijzing uit Münster door de Britten zat hij in België wekenlang achter de tralies en bleef jarenlang beroofd van zijn burgerlijke rechten omdat hij een schadeloosstelling had aanvaard van de Bormscommissie. Dezelfde reden gaf wellicht ook aanleiding tot de strafrechtelijke vervolging van Lucien Brulez die in 1946 eveneens door de Britten uit Hamburg naar België was uitgewezen. Jozef Garray werd om onbekende redenen in 1946 uit Duitsland weggehaald en zat vijf jaar in België vast. De repressie-lotgevallen van Lode de Rooy waren misschien te wijten aan het feit dat hij in België voor de bezetter had gewerkt – meer dan een gissing is dat niet. Meer dan een kleine garnaal zal hij ook niet geweest zijn. En dan nog rest er de vraag of de feiten waarvoor de Duitse burger de Rooy – dat was hij tenslotte sinds 1919 – uit Duitsland werd weggevoerd en in België berecht, voor een Duitser wel strafbaar waren.

Het Derde Rijk en het nationaal-socialisme lokten in de beschreven groep activistische ballingen uiteenlopende reacties uit. Er was een enkele uitgesproken tegenstander van het bewind, Jan Eggen van Terlan, die in het Derde Rijk om politieke redenen zijn baan kwijtraakte. Er was een grotere groep vurige aanhangers. Daartoe behoorden mensen uit de oudere generatie zoals Jozef Haller von Ziegesar en Emiel Dumon die nog verknocht waren aan het pan-Germanisme van rond de eeuwwisseling, Raf Verhulst in zijn laatste jaren, en jongeren zoals Albert Vlaminck, Lode de Rooy, Frans Naudts, Georges Roose, wellicht ook Marcel Romeo Breyne en Godfried Rooms. Er waren ten slotte mensen die zich weliswaar niet openlijk vijandig opstelden tegenover het regime, maar kennelijk nogal op afstand bleven, zoals Pieter Mertens, Leo Delfos of René van Sint-Jan.

De neiging tot sympathie voor het nationaal-socialisme was ongetwijfeld het grootst in de groep politiek actieve ballingen die al vanaf de jaren twintig hadden aangepast met de rechtse Duitse nationalisten en dus veelal in het vervolg een consequente radicalisering ondergingen. Hun inspanningen internationale steun te winnen voor de Vlaamse zaak – van wie dan ook – hadden in Duitsland van meetaf aan het gemakkelijkst respons gevonden ter rechterzijde waar reeds tijdens de oorlog de belangstelling voor de *Flamenpolitik* bijzonder intens was geweest. Daarentegen toonde links zich voor en na 1918 even onverschillig.

In het kamp van de Duitse nationalisten was van de weeromstuit de naoorlogse belangstelling voor de Vlaamse zaak ingegeven door het gevoelen in het Europa van Versailles in het nauw gedreven te zijn door een zegevierend Frankrijk. De Vlaamse beweging was in hun ogen een natuurlijke bondgenoot, want een grendel op verdere Franse machtsuitbreiding. Fransvijandigheid was bij uitstek het punt van overeenstemming van Duitse en Vlaamse nationalisten.

Wie dus het verhaal van de tussenoorlogse Vlaamse ballingenkolonie in Duitsland bekijkt met de hedendaagse kennis van waar de Duits-Vlaamse contacten in de jaren twintig en dertig uiteindelijk op uitdraaiden, kan er uiteraard een stuk voorgeschiedenis van de collaboratie in zien. Men hoeft daarom evenwel andere facetten niet uit het oog te verliezen, zoals het feit dat enkele Vlamingen in hun ballingschap een toch niet onaanzienlijke bijdrage leverden aan de culturele uitwisseling tussen Duitsland en de Nederlanden. Pieter Mertens en Jérôme Decroos deden dat als vertalers, Leo Delfos als cultuurhistoricus, René van Sint-Jan en Michiel van de Kerckhove als filologen die in Münster en Berlijn de grondslagen legden van een tot op heden onafgebroken traditie in de beoefening van de Nederlandse taal- en letterkunde. Dat Duitsland vandaag de meeste neerlandici ter wereld telt buiten het Nederlands taalgebied, behoort dus in zekere zin ook tot de gevolgen van de tussenoorlogse aanwezigheid van Vlaamse activisten.

WINFRIED DOLDERER
OTTAWASTRASSE 5, D-14513 TELTOW